

Якусик Т. В.

СТУДЕНТСЬКИЙ ВИСТУП 1859 р. У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ: ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ, НАСЛІДКИ¹

У статті здійснено спробу реконструкції та аналізу конфлікту студентів і адміністрації у Київській духовній академії у 1859 р. Цей конфлікт не був типовим для цього навчального закладу, адже врешті переріс у перший відкритий виступ студентів ХХ і ХХІ курсів проти адміністрації, який ще й набув розголосу за межами Академії.

Характерною рисою досліджень, у яких згадано про конфлікт студентів і адміністрації у 1859 р., є акцентування на поверхових причинах і наслідках цієї події (студенти були невдоволені їжею та побутом, вступили у відкритий конфлікт, через що їх відрахували з навчального закладу). Інші мотиви студентів відходять на другий план або ж їх не враховують взагалі. У статті залучено еґо-свідчення та архівні матеріали (журнали поведінки, рішення Академічного Правління, записки студентів тощо), які демонструють дещо інший погляд на конфлікт 1859 р. Окреслено список учасників, простежено дії студентів і адміністрації, визначено причини та наслідки конфлікту для обох сторін.

Ключові слова: Київська духовна академія, студенти, повсякденне життя, 1859 р., ХІХ ст.

У 1861 р. у Лондоні, у газеті «Колокол», що її видавав Олександр Герцен, було опубліковано колективну заяву від 1859 р. студентів Київської духовної академії (КДА), адресовану російському імператорові. У ній ішлося про незадовільні умови забезпечення вихованців. Як опинився у руках редакції цей документ, не зазначено. Факт появи тексту в популярному забороненому в Російській імперії виданні, яке, до того ж, перевидали у радянський час, сформував підхід до оцінки конфлікту в Академії. З одного боку, студентський виступ залишався чи не найвідомішою сторінкою не лише «революційної», а й повсякденної історії Київської вищої духовної школи. До прикладу, серед сучасних дослідників про конфлікт згадують Надія Шип², Марина Ткачук³ і Василь Ульяновський⁴. Проте, з іншого боку, в наукових студіях далі констатації факту протистояння студентів з адміністрацією та поганих умов забезпечення вихованців не йдеться. У цій статті на основі різноманітних джерел

буде всебічно розглянуто конфлікт у Київській духовній академії у 1859 р. й запропоновано дещо інший погляд на його причини та наслідки.

Перебіг конфлікту й студентське «Прошення»

Для початку зупинимось на загальних відомостях про виступ в Академії, оскільки це важливо для аналізу цього питання. Перші заворушення почалися наприкінці жовтня – на початку листопада 1859 р., коли у студентів погіршилися стосунки з інспектором ієромонахом Валеріаном Орловим через надто гучне святкування ними початку навчального року та з нагоди вступу до Академії ХХІ курсу. Через кілька днів після цього вихованці висловили невдоволення стравами в їдальні, однак на ці скарги адміністрація не відреагувала. Тож студенти вперше почали збиратися разом, обговорювати ситуацію в Академії і написали лист із поясненням причин невдоволення, який спершу хотіли надіслати імператору. Дізнавшись про дії та наміри вихованців, інспектор намагався вплинути на них через старших (старост), однак це не допомогло. До вирішення ситуації залучили попереднього ректора Антонія Амфітеатрова, який зустрівся з невдоволеними й намагався їх утихомирити. Наприкінці листопада 1859 р. на засіданні Академічного Правління було схвалено

¹ Висловлюю подяку рецензентам, чії поради дали змогу покращити текст.

² Надія Шип, *Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1819–1919)* (Київ, Фенікс, 2010), 237–238.

³ Марина Ткачук, «Київська духовна академія (1819–1924): сторінками історії», в *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924*, упор. М. Ткачук, В. Брюховецький (Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015), 9–24, 25.

⁴ Василь Ульяновський, «Портрет у часовій перспективі та різних інтер'єсах», у *Скрижалі пам'яті*, упор. В. Ульяновський (Київ: Либідь, 2003), 5–67.

дисциплінарні покарання студентам–учасникам конфлікту.

На початку грудня 1859 р. в КДА змінилося керівництво: ректором замість Ізраїля Лукіна став Філарет Філаретов (короткий час посаду обіймав Іоанікій Руднев), а інспектором замість Валеріана Орлова – Мефодій Семенов. Від січня 1860 р. окремі студенти–учасники конфлікту один за одним почали залишати Академію, а в червні нове керівництво провело екзамени для вихованців, що залишилися, за новими правилами, з метою покарати їх за непослух. Так завершився чи не найбільший студентський виступ у Київській духовній академії за дії першого Статуту (1819–1869 рр.), що про нього світ довідався із «Прошення студентів», опублікованого у лондонському «Колоколі».

На згадане клопотання орієнтуються дослідники, визначаючи причини невдоволення студентів, які підштовхнули тих до виступу. У «Прошенні» вихованці скаржаться на неухважність працівників до їхньої освіти (ректор та інші професори не читають їм лекцій у належний спосіб), невиправдано велике навантаження (забагато творів та іспитів для написання), малу кількість сучасних книжок у бібліотеці, упереджене ставлення (успішність залежить від ставлення професорів). Однією з основних скарг була щодо економії матеріальних ресурсів для утримання юнаків. Студенти заявили про невдоволення адміністрацією навчального закладу, насамперед ректором, інспектором та економом через зловживання ними владою та водночас байдужість до всього, що відбувається зі студентами⁵.

Цей документ (рукописний варіант якого не зберігся), складений вихованцями XX і XXI курсів Академії, мали надіслати, як зазначено, російському імператорові, однак він так і не дійшов до адресата. Учасники виступу відмовилися відправляти його до Петербурга, однак текст опинився у газеті. Опублікувавши клопотання, редакція пояснила і причину відступу студентів – тиск адміністрації. У газеті «Колокол» текст «Прошення» подали з приміткою: «Мы (редакция «Колокола». – Т. Я.) не везде довольны его (тексту студентів. – Т. Я.) тоном, но оно даёт понятие о том как идет преподавание – ангельского чина; поэтому мы печатаем его целиком»⁶.

Зазначимо, що підстави для невдоволення вихованці навчального закладу мали задовго до 1859 р., однак раніше до організованого виступу не доходило. Протистояння припало на час, коли

в Академії навчалися вихованці XX і XXI курсів. Тож варто ближче познайомитися з учасниками конфлікту з боку студентів та адміністрації.

Учасники конфлікту

Перелік студентів, які виступили проти адміністрації КДА, зберігся у звіті Академічного Правління, яке розглядало конфлікт. Ішлося про вихованців XX і XXI академічних курсів, які розпочали навчання у 1857 і 1859 рр. відповідно. Встановити імена всіх учасників складно, оскільки не всіх названо у звіті, а інші джерела дають змогу доповнити цей список не вповні. У мемуарах випускники також пишуть про різний склад учасників. Одні, як-от Климент Фоменко (навчався в КДА у 1859–1863 рр.), зазначають, що участь брали лише студенти XX курсу⁷, інші, приміром Ілля Екземплярський (навчався в КДА у 1857–1861 рр.), називають серед учасників і XXI курс, але уточнюють, що з XX курсу через страх перед Правлінням долучалися до виступу не всі⁸.

Більш-менш повний перелік студентів–учасників виступу такий:

- XX курс (1857–1861 рр.): Михайло Владимирський-Буданов, Дмитро Орлов, Олександр Ульянов, Михайло Нікольський, Федір Гур'єв, Роман Василевський, Федір Ізмаїлов, Павло Житецький, Федір Дмитрійський, Константин Заусцинський, Андрій Попов, Олександр Іванов;
- XXI курс (1859–1863 рр.): Лев Успенський, Федір Пашута, Матвій Харьков, Стефан Рахнович.

У вихованців, які брали участь у виступі, до 1859 р. не було проблем із навчанням або поведінкою, а їхні оцінки та характеристики із семінарій, видані для вступу до КДА, всуціль позитивні. До того ж, до Академії ці юнаки не були знайомими, адже здобували освіту в різних семінаріях. Тож малоймовірно, щоб якісь «доакадемічні» чинники вплинули на їхнє об'єднання проти адміністрації навчального закладу. Долучених до виступу студентів можна умовно поділити на дві частини. До першої групи відносимо тих, до кого застосували покарання у вигляді відрахування з Академії, а до другої тих, хто такого покарання уникнув⁹.

⁷ Климент Фоменко, «Двадцать первый курс КДА», *Труды Киевской духовной академии* 10 (1912): 333–334.

⁸ Там само.

⁹ *Высокопреосвященный архиепископ Иероним Экземплярский (1836–1905). Биографический очерк и несколько проповедей усопшего Владыки* (Киев: Тип. Т-ва И. Н. Кушнарев и Ко, 1906), 53, 56–58.

⁵ «Прошение студентів Киевской Академии», *Колокол* 91 (1861): 764–768.

⁶ Там само, 764.

«Зачинщиками» адміністрація називала М. Владимирського-Буданова, М. Никольського, Д. Орлова й Ф. Гур'єва. Їх звинувачували у підбурюванні інших студентів, проведенні «возмутительных совещаний», а також у пияцтві та негідній поведінці. Окрему увагу звернули й на інших студентів: Р. Василевського, Ф. Ізмаїлова, П. Житецького тощо¹⁰.

Згідно зі звітом Академічного Правління, відрахування зазначених осіб мало стати пересторогою для інших – «для пресечения дальнейшего развития зла и вредного влияния»¹¹. Та зрештою багато з тих, кого планували вигнати, залишили Київську духовну академію «за власним бажанням», перевівшись до інших навчальних закладів, а деяким студентам навіть дозволили завершити навчання в Академії. Після оголошення рішення Правління щодо покарання студенти-учасники конфлікту один за одним подали заяви з проханням дозволити їм припинити навчання через поганий стан здоров'я. До прикладу, М. Владимирський-Буданов посилався на «...неотступающее боли внутренностей – печени и селезенки и в следствии сего истощения, требующего излечения своего»¹².

Не будемо стверджувати, що насправді проблем зі здоров'ям студенти не мали, однак, зважаючи на попередні події і те, що звернень до лікарні при Академії не було¹³, припускаємо, що хвороба була лише приводом зупинити навчання без зайвого галасу. Ті факти, що студенти мали змогу піти з навчального закладу без помітки про відрахування, а «за власним бажанням», а деяким «зачинщикам» зрештою дозволили дозволитися в Академії, засвідчують, що рішення, прийняте на засіданні Правління, не було остаточним.

Учасники протесту проти адміністрації вступили до КДА не раніше 1857 р. Проаналізуємо, хто опікувався ними у цей час і був учасником конфлікту з протилежного боку. Візьмемо до уваги й тих, хто продовжив працювати в початковому закладі після 1859 р., оскільки саме вони вносили ситуацію і розбиралися з її наслідками.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 711, оп. 1, спр. 4223, арк. 4.

¹¹ Там само.

¹² Там само, спр. 4485, арк. 44.

¹³ Немає звернень до лікарні студентів, які були учасниками конфлікту й масово почали залишати Академію за станом здоров'я, за період 1858–1859 рр., тобто за той проміжок часу, що є найближчим до конфлікту. Ми свідомі того, що незвертання до лікаря є також свідченням низького рівня медичної культури, однак серйозні проблеми зі здоров'ям все ж фіксували. До того ж, враховуючи напружену ситуацію, не можна вважати покидання стін Академії за станом здоров'я саме учасниками конфлікту після його завершення звичайним збігом.

У період із 1857 до 1860 рр. в КДА було чотири ректори:

- Антоній Амфітеатров (12 січня 1851 р. – 1858 р.);
- Ізраїль Лукін (2 травня 1858 р. – 1859 р.);
- Іоанікій Руднев (7 грудня 1859 р. – жовтень 1860 р.);
- Філарет Філаретов (від 6 жовтня 1860 р.).

Антоній Амфітеатров був призначений на посаду ректора Київської духовної академії та настоятеля Київського Братського монастиря в січні 1851 р.¹⁴ Той час, коли він керував Академією, характеризують як період стабільності. Архімандрита Антонія сучасники згадують як відповідальну та сувору людину¹⁵.

У 1858 р. А. Амфітеатров став вікарієм Київської єпархії та настоятелем Михайлівського монастиря, однак і далі навідувався до Академії. Василь Певницький (навчався в КДА у 1850–1855 рр., а потім там викладав) у спогадах називає Антонія посередником у конфлікті між вихованцями та адміністрацією у 1859 р. Архімандрит зустрівся з найактивнішими студентами у квартирі В. Певницького: «Антоний ласково принял явившуюся к нему депутацию студентов, и долго беседовал с ними, заявляя с одной стороны своё сочувствие молодёжи и её стремлениям, а с другой выставляя на вид как печально может отразиться на их судьбе их уклонение от доброго порядка и грубое выступление против начальства. Возвратившиеся от Антония студенты старались успокаивать своих товарищей, и не безуспешно...»¹⁶.

Такі спогади наштовхують на думку, що саме Антоній міг посприяти тому, що врешті «винних» студентів не відрахували з Академії примусово, а дозволили піти за власним бажанням, посилаючись на хвороби.

Після А. Амфітеатрова керівником КДА від травня 1858 р. близько року був І. Лукін. Охарактеризувати його ректорство складно через короткий термін, який саме припав на вирішення конфлікту зі студентами. Василь Певницький, який у той час лише приєднався до академічного штату, не надто приязно відгукується про Ізраїля: «Но как ректор, как правитель Академии, он не умел поставить себя по отношению к учащимся должным образом, и адми-

¹⁴ *Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии* (Київ: Тип. Киево-Печерской Лавры, 1869), 383.

¹⁵ «Антоний, архиепископ Казанский», *Киевские епархиальные ведомости* 47 (1879): 9–13.

¹⁶ Василий Певницкий, *Мои воспоминания: студенческие годы (1851–1855)* (Київ: Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1911), 54–55.

нистративного такта не обнаружил, допустив с этой стороны много ошибок [...] делал им (студентам. – Т. Я.) разные поблажки и надавал им много обещаний, которые потом оказались неудобноисполнимыми»¹⁷. Варто наголосити: спогади В. Певницького із критичними нотками – це «голос» не студента, а члена викладацької корпорації.

Саме І. Лукін брав участь у засіданні Академічного Правління, коли там прийняли рішення про відрахування студентів. Схоже, що цей ректор мав менше впливу на студентів, ніж його попередник Антоній. Принаймні, таке враження складається через його характеристику в студентських спогадах: «Когда формировался XXI курс Академии, о. ректором Академии был престарелый архимандрит Израиль. Нашего ректора мы видели очень и очень редко. Он почти не показывался в стенах Академии»¹⁸. Після завершення конфлікту Ізраїля призначили вікарієм Подільської єпархії.

У жовтні 1860 р. КДА очолив архіандрит Філарет Філаретов. Його ім'я асоціюється зі змінами в навчальному процесі та побуті. За ініціативи Філарета в Академії окремо почали викладати «гражданскую» та церковну історію; математику викладав один професор, а не двоє, що дало змогу звільнити місце для нової кафедри – Святого Письма. Також за ректорства Філарета реконструювали житлове й академічне приміщення. Така діяльність позитивно закарбувалася у пам'яті сучасників: «Без преувеличения можно сказать, что покойный Филарет в течении своего 17-летнего ректорства сделал для процветания вверенного ему этого высшего духовного учебного заведения столько доброго, сколько далеко не всякий на его месте мог бы сделать»¹⁹.

Якщо порівняти відгуки про ректорів за різний період, припускаємо, що з погляду адміністрації Київської духовної академії причинами студентського виступу були неправильні кадрові рішення під час вибору та призначення ректора. Скарги студентів на навчання, професорів, їжу й побутові умови оминали або ж називали наклепом. Виходом із «кризи» називали призначення гідної кандидатури на посаду ректора. Протенний керівник, як бачимо, таки взявся і за навчання, і за побут (перебудова корпусів, зміна студентського меню тощо).

¹⁷ Певницкий, *Мои воспоминания*, 59.

¹⁸ Фоменко, «Двадцать первый курс КДА», 330.

¹⁹ Василий Логвинович, «Мои воспоминания о епископе Рижском, бывшем ректоре Киевской духовной академии», *Труды Киевской духовной академии* 2 (1912): 285.

У період із 1957 до 1960 рр. інспекторами²⁰ були кілька осіб:

- архіандрит Іоаннікій Руднев (липень 1856 р. – жовтень 1858 р.);
- ієромонах Валеріан Орлов (жовтень 1858 р. – листопад 1859 р., звільнений із посади та поміщений жити до Старо-Харківського монастиря);
- архіандрит Мефодій Семенов (грудень 1859 р. – лютий 1862 р., потім екстраординарний професор у КДА).

У контексті конфлікту нас цікавлять двоє останніх інспекторів Академії. Про них найчастіше згадують у спогадах та офіційних документах досліджуваного періоду. Посаду інспектора на час конфлікту обіймав ієромонах В. Орлов – чи не найконтраверсійніша постать. Якщо І. Лукіна сучасники описують як надто м'яку людину, яка не підходить для ректорської посади, то інспектора студенти звинувачують у пияцтві, а колеги або жаліють, або не згадують зовсім.

Студентам В. Орлов відверто не подобався, що відображено у мемуарних джерелах: «В 1859 г. инспектором был иеромонах Валериан. Ректор наш был совершенно дряхлый старик. Инспектор был напротив совершенно молодой человек, из бакалавров столичной Академии. Наружный вид инспектора был подкупающий. Это был высокий, стройный, с цветущим лицом и ораторским даром молодой иеромонах. Но, но... это был несчастный алкоголик»²¹.

Підтримує таке звинувачення й інший студент: «...явился препьяный, едва идущий, качающийся из стороны в сторону инспектор [...] редкое посещение и всегда в нетрезвом виде инспектором наших комнат»²². Складно сказати, чи мали рацію студенти, однак про проблеми ієромонаха Валеріана з алкоголем згадує не одна людина.

У листопаді 1859 р. Орлова звільнили з посади та помістили у Старо-Харківський Преображенський чоловічий монастир у Куряжу. Мемуарів по собі він не залишив, тому припущення та висновки можемо робити лише за спогадами інших, які побіжно згадують про нього.

Згідно зі звітом, складеним на засіданні Академічного Правління, під час конфлікту саме інспектор В. Орлов разом з економом першими подали скаргу керівництву про те, що студенти

²⁰ Інспектор – посада в адміністрації Академії. Інспектор наглядав за поведінкою студентів і заносив дані про них до журналів поведінки.

²¹ Фоменко, «Двадцать первый курс КДА», 331.

²² *Высокопреосвященный архиепископ*, 58.

збираються разом та «...о замеченных ими, в некоторых студентах Академии Высшего и Низшего отделения, своевольных, дерзких и возмутительных поступках...»²³. Окрім цього Валеріан намагався припинити зібрання вихованців ХХ курсу в кімнатах, де, схоже, ті обговорювали конфлікт, і погрожував «применить полицейскую власть»²⁴.

У журналах поведінки за 1859 р., які складав інспектор, є лише одна згадка про негідну поведінку окремих студентів, а саме – про Ф. Гур'єва, М. Григоревського, О. Іванова та Ф. Дмитриєвського як про грубих і таких, що мають поганій («дурной») характер²⁵. Варто зауважити, що схожа загальна характеристика не була чимось дивним, інспектори часто обмежувалися лише універсальними фразами. Вислови на зразок «недостойное поведение», «характер имеет дурной», «поведение хорошее», «отлично» вписували задля уникнення офіційного розбору ситуацій і можливості обмежитися усною доганою. Іншою ж причиною є неухважність інспектора, тобто те, що тепер називають «людським фактором»²⁶.

На постаті інспектора Семенова детальніше зупинимося далі. А тут лише зауважимо, що окрема роль у поладженні протистояння в КДА мала належати Святійшому Синоду, оскільки звіт про студентський «бунт» Академічне Правління адресувало саме туди. Однак у доступних нам джерелах про роль Синоду в цій справі є лише незначні згадки. Можливо, це свідчить про вирішення конфлікту на локальному – київському рівні, без значного втручання вищого органу (за винятком, звісно, ротацій адміністрації). Тож, мабуть, ректори та інспектори власними діями (або бездіяльністю) вплинули не лише на посилення конфлікту, а й на його вирішення.

Причини конфлікту

Студентів справді не задовольняла ситуація з харчуванням і навчальним процесом, як і зазначено у їхньому «Прошенні», проте у спогадах вихованців знаходимо й інші причини, пов'язані з неприйняттям управління навчального закладу.

Невдоволення студентів назрівало довгий час, але призвело до «бунту» лише у 1859 р. Передумовами конфлікту можна вважати незадовільний побут і невдоволення навчальним

процесом. Ці проблеми створили сприятливе середовище для початку студентських «волнень» 1859 р., однак згадані труднощі були ще задовго до вступу студентів ХХ і ХХІ курсів до Академії. Приводом до конфлікту, тобто такою собі кнопкою, яка запустила процес, стали страви поганої якості, які подали студентам на одну з вечерь під час Пилипівського посту. Цей факт підштовхнув студентів до дій і відкритого конфлікту з керівництвом. Однак це лише те, що лежить на поверхні й на що зазвичай звертають увагу насамперед. Конфлікт 1859 р. був нетиповий для Київської духовної академії, тому необхідно проаналізувати його глибше й спробувати знайти інші причини, які, можливо, стосуватимуться лише вихованців ХХ і ХХІ курсів.

Причини були очевидні – невдоволення вихованців побутом, харчуванням і навчальним процесом. Студенти зауважували про тісноту й погані санітарні умови в житлових приміщеннях. Іноді в кімнатах студенти влаштовували чаювання, святкування й навіть готували їжу²⁷. Щодо їжі, то у «Прошенні» студенти писали про суцільну економію на продуктах, через що вони недоїдали. Ще один аспект, на який скаржилися студенти, – навантаження у навчальному процесі й неухважність до них викладачів²⁸.

Спершу необхідно звернути увагу на стосунки вихованців із викладачами та адміністрацією Академії. Автори «Прошення студентів» не переходять на особистості й лише загально говорять про причини свого невдоволення адміністрацією, тобто насамперед ректором, інспектором та економом. Тож далі розглянемо, як студенти сприймали керівництво і чи не відчували вони образу на представників адміністрації.

У студентів закладів вищої освіти часто було уявлення, що викладачі старшого віку недостатньо кваліфіковані й не здатні їх навчати на гідному рівні саме через свій поважний вік²⁹. Олена Вишленкова розглядає таку ситуацію на прикладі Казанського університету. Наприкінці 1850-х рр. там було звільнено викладачів старшого віку, а все почалося з листа студентів професорові Василю Берві, у якому йшлося про його «преклонные лета и слабость» і пропонувалося «сложит с себя эту тяжелую обязанность

²⁷ Иван Пичета, «Воспоминания протоиерея И. Х. Пичета», *Вера и разум* 18 (1911): 58.

²⁸ «Прошение студентов», 764–768.

²⁹ Иван Посохов, «Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX – нач. XX вв.)», *Актуальные проблемы вітчизняної та всесвітньої історії* (2008): 105–106.

²³ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 1, спр. 4223, арк. 8.

²⁴ *Высокопреосвященный архиепископ*, 58.

²⁵ ЦДІАК України, ф. 711, оп. 1, спр. 4267, арк. 6.

²⁶ Там само, спр. 79, 436, 2134, 2516, 2976, 4021.

(викладання. – Т. Я.)»³⁰. Студенти також радили Берві провести спокійно решту життя у сімейно-му колі. Листи зі схожим змістом надіслали й кільком іншим викладачам. Олена Вишленкова зазначає, що таким відгукам притаманне певне викривлення реальності. Згаданому В. Берві у 1858 р. було 65 років, а його колеги були молодші за віком, і це впливало на сприйняття студентів. Тут на перший план виходять уявлення студентів про ідеального викладача й особисті взаємини з ним³¹.

Студенти Київської духовної академії, схоже, не переймалися віком своїх професорів. Значно більше їх цікавили статус і сан останніх. Вихованців хвилювало те, що більшість викладачів та членів Академічного Правління були ченцями: «Вообще академия еще только пробуждается, – долго еще протянется это брожение умов, долго будут попытки выбиться из-под монашеского принципа – подобно попыткам XX курса [...] что он первый не хотел отстать от общественной – современной жизни, что студенты XX курса первые хотели быть студентами и людьми, первые поняли, что монахи не могут быть их воспитателями и руководителями к жизни – в обществе»³². Так характеризував внутрішню ситуацію в Академії архимандрит І. Екземплярський, який навчався в період конфлікту в Академії. Солідарні думки висловлює й інший студент, ім'я якого ми не знаємо, оскільки він, схоже, бажав залишитися невідомим, у листі 1858 р., який значно пізніше знайшов і переписав Микола Петров (навчався в КДА у 1861–1865 рр.)³³.

Якщо для студентів Казанського університету старший вік викладача та його нездатність якісно викладати були взаємозалежними, то вихованці Київської духовної академії відсталість пов'язували з належністю наставників до чорного духовенства. Можливо, причиною невдоволення стало різне ставлення викладачів до світських вихованців і до студентів-монахів. На таку думку наштовхують спогади одного з випускників про Філарета Філаретова: «А может быть он снисходительнее еще относился к студентам и потому, что студенты – люди молодые, не дававшие притом никаких

особенных обетов пред Богом и людьми, подобных тем, какие дают монашествующее»³⁴. В цьому уривку йдеться про порівняння студентів, які не є монахами, й тих студентів, що вже ними є. Складається враження, що до світських студентів було поблажливіше ставлення, натомість до вихованців-монахів увага з боку керівництва Академії була пильнішою (а в 1859 р. учасники «бунту» скаржилися саме на байдужість викладачів до їхньої освіти). Можемо припустити, що викладачі з чорного духовенства могли більше допомагати саме студентам-монахам, бо сприймали їх як «своїх». Це, своєю чергою, могло зумовити упереджене ставлення студентів до одногрупників-монахів та сформувати негативне ставлення й до викладачів, які були монахами.

Інше пояснення пропонує Наталя Сухова. Статут 1814 р. затверджував положення академічного чернецтва як найбільш мобільної групи, представників якої розподілятимуть по духовно-навчальних округах імперії. Саме вони ставали ректорами, інспекторами й викладачами у перших відкритих духовних семінаріях і академіях. Так визначали певні критерії для тих, хто має навчати в академіях, і поступово формувалася традиція викладання, яка тривала не одне десятиліття. Проблеми з такою системою почалися саме у 1850–1860-х рр. й були пов'язані з невдоволенням мирян і білого духовенства, а також надмірним навантаженням адміністративними справами самих монахів, що не мали можливості для власних науково-богословських занять. Це призвело до скорочення кількості охочих долучитися до чорного духовенства ще за студентських років і до негативного ставлення до монахів, які обіймали посади в адміністрації або у викладацькому складі³⁵. Таке пояснення цілком суголосне наведеній вище цитаті зі спогадів безпосереднього учасника конфлікту І. Екземплярського³⁶. Тож, на нашу думку, до проблем, які хвилювали студентів, треба віднести не лише ті, що лежать на поверхні, тобто побут і навчальний процес, а й приховані, пов'язані з загальним устроєм усередині Академії.

³⁴ Логвинович, «Мои воспоминания о епископе Рижском», 287.

³⁵ Наталя Сухова, «Российское “ученое монашество” перед проблемами учености и монашества (1880–1910-е гг.)», *Христианское чтение* 2 (2018): 198.

³⁶ На думку Ігоря Смолича, критичне ставлення до Церкви з боку освіченого люду поширилося у Російській імперії ще з XVIII ст., а в наступному столітті критика представників духовенства зростає: Ігорь Смолич, «К вопросу периодизации истории Русской Церкви», *Альфа и Омега* 3 (17) (1998): 165.

³⁰ Сергей Гессен, *Студенческое движение в начале шестидесятих годов* (Москва: Всесоюзное издательство политических каторжан и ссыльно-переселенцев, 1932), 35.

³¹ Елена Вишленкова, *Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани* (Казань: Казанский государственный университет, 2005), 95–96.

³² *Высокопреосвященный архиепископ*, 62.

³³ Микола Петров, *Скрижали пам'яті* (Київ: Либідь, 2004), 221.

Вихованець КДА, лист якого переписав М. Петров, скаржитися на побутові умови, а також закидає економому та інспекторові серйозне свавілля, зловживання владою і корупцію: «Инспектор и эконом монах же возбудили против себя странное подозрение студентов видимым желанием воспользоваться временем безначалия как можно благоразумнее, т. е. понабить карманы, хоть бы то все студенты, оставшиеся на каникулах, с голоду померли»³⁷. Звернемо увагу на термін «безначалие», який використовує студент для характеристики того ладу, що склався в Академії. Керівництво – це, насамперед, ректор, яким у 1858 р. був І. Лукін. Тож «безначалие» в цьому випадку вжито в переносному значенні. Враховуючи контекст, припускаємо, що йдеться про недобросовісне виконання обов'язків інспектором і економом та ігнорування проблем ректором. Схожих думок інших студентів не знаходимо, але щось подібне пише В. Певницький (про його дещо критичну позицію щодо І. Лукіна згадано вище), який на цей момент уже викладав в Академії.

У контексті студентських проблем варто розглянути й ті чинники, які їх штовхали до конфлікту і які зазвичай не враховують. Привертає увагу думка К. Фоменка про причини студентського виступу: «Студенты первой категории XX курса были в близких отношениях с либеральными профессорами университета – Селиным и другими. Я вполне уверен, что отсюда был дан толчок к волнению. Я видел в руках студентов XX курса немецкую книгу Гервинуса, которую рекомендовал прочесть проф. Селин. Я уверен, что отсюда был дан и директив подать прошение студентам на Высочайшее имя, минуя академическое начальство, Св. Синод и Киевского Владыку – Митрополита»³⁸.

Проаналізуємо цей уривок детальніше. Згаданий професор – це Олександр Селін, який викладав російську словесність та історію російської літератури в Університеті святого Володимира з 1845 р., а у 1854–1863 рр. також читав курси у Київському кадетському корпусі³⁹. Він закінчив Московський університет у 1840 р., а після кілька років подорожував Європою разом із дружиною⁴⁰. Один зі студентів університету

згадує про його ліберальні настрої, слов'яно-фільську позицію та підтримку польського й українського національних рухів⁴¹. Зважаючи на спогади, О. Селін мав популярність серед студентів, збирав повні аудиторії на своїх лекціях, а також «был тогда непременно членом некоторых кружков киевского высшего общества»⁴². Цілком можливо, що або на лекціях, або на літературних читаннях вихованці КДА і познайомилися з цим викладачем.

До слова, О. Селін був одружений із сестрою дружини О. Герцена – Захар'їною Катериною Олександрівною⁴³. Тож, можливо, саме через ці родинні зв'язки до газети й потрапило «Прошение студентов».

Зауваження К. Фоменка в цьому випадку виглядають дещо «роздутими». До того ж, із формулювання колишнього вихованця Академії розуміємо, що такими висловлюваннями він намагається відгородити власний випуск, а також себе від причетності до конфлікту.

Загалом, суть конфлікту та його причини є глибші, ніж видається на перший погляд. Причини студентського виступу полягали не лише у тому, що декларували автори у «Прошении студентов» (побут і харчування). Вихованці обговорювали між собою і згодом писали у власних спогадах і щоденниках про те, що їх хвилювала система освіти та організації, за якою працювала Академія, зокрема присутність «монашествующих» в управлінні та викладацькому складі. Цікаво, що конкретні імена «монашествующих» студенти не згадували.

Завершення виступу та його наслідки

Завершення конфлікту в Київській духовній академії 1859 р. треба розглядати у двох площинах – офіційній і реальній. Під офіційною розуміємо рішення Академічного Правління на засіданні з розгляду цієї справи. Під реальною – те, як насправді завершився конфлікт, тобто кого відрахували з Академії, а кого – ні, та як склалося життя учасників надалі.

Проте є й інші наслідки, яких ми не торкатимемося детально, що стосуються передусім кадрових змін і превентивних заходів щодо студентів, які не долучилися до виступу. Окремий сюжет, що теж лежить поза рамками цієї статті, – живучість серед вихованців КДА пам'яті про конфлікт.

³⁷ Петров, *Скрижали пам'яті*, 221–222.

³⁸ Фоменко, «Двадцать первый курс КДА», 334.

³⁹ Михаил Владимировский-Буданов, *История Императорского Университета Св. Владимира* (Київ: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884), 435, 592.

⁴⁰ *Биографический Словарь профессоров Университета Св. Владимира* (Київ: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884), 591.

⁴¹ Василий Авсеенко, «Школьные годы», *Исторический Вестник* 4 (1881): 727.

⁴² *Биографический Словарь*, 594.

⁴³ Там само, 591.

Питання кадрових рішень уже частково було розглянуто, однак звернемо увагу також на нового інспектора, наступника Орлова.

Від 4 грудня 1859 р. посаду інспектора КДА обіймав архімандрит М. Семенов. Про нього знаємо зі спогадів небагато. Доля М. Семенова була сумною. Після роботи в КДА «он снял с себя монашеский сан. А затем полтавские студенты передавали, что он за медные гроши писал сочинения полтавским семинаристам. Незачем говорить, куда сбывал эти гроши несчастный человек. Умер он в Полтаве на улице. А был даровитый человек!»⁴⁴. Як і його попередник на цій посаді, Мефодій не залишив мемуарів.

Разом із М. Семеновим на короткий проміжок часу посаду ректора КДА обійняв І. Руднев. Найпевніше, його відразу призначили на цю посаду лише тимчасово. Вже 6 жовтня 1860 р. Руднев став керівником Санкт-Петербурзької академії, а на його місце в КДА прийшов Філарет Філаретов.

Інспектор Мефодій разом із тимчасовим ректором Іоаникієм почали залагоджувати конфлікт. Передусім вони взялися до реалізації рішень Академічного Правління щодо пояснення студентам правил Академії та наслідків їх недотримання. Схоже, що як превентивний захід вибрали не лише бесіди з вихованцями, а й проведення іспитів.

Іспити призначили на червень 1860-го, тобто на кінець навчального року. Нововведенням було те, що студентів опитували за всіма курсами, які вони встигли пройти за період навчання в КДА (а це близько 30 предметів для старшого курсу), також вони мали здати свої курсові роботи⁴⁵. Для проведення іспитів створили спеціальні екзаменаційні комісії, кожна з яких складалася з трьох професорів, а студентів розділили на кілька груп по 10 осіб⁴⁶. Такий спосіб проведення іспитів був для вихованців незвичним, адже зазвичай опитування відбувалося лише за найважливішими трьома–чотирма предметами⁴⁷. Через збільшене навантаження та новий спосіб проведення іспитів не всі студенти склали їх успішно, деякі не завершили навчання або ж втратили казенне забезпечення.

Про інші зміни після конфлікту, наприклад, чи змінилося ставлення до студентів або чи врахували їхні нарікання, говорити складно. Пере-

дусім позитивні перетворення довгострокового характеру пов'язують із новим ректором Філаретом. Як уже згадано, за нього перебудували житлове й навчальне приміщення. Про Філарета загалом відгукувалися як про хорошого керівника, який знав, що потрібно Академії, та дослухався до студентів.

Ніхто з вихованців ХХ курсу Академії не повернувся у ролі викладача до Alma Mater. Це можна розглядати як доказ того, що конфлікт зберігався у пам'яті викладачів та адміністрації. Зокрема, такі думки висловлює один із представників наступних курсів Академії, пишучи про бакалавра С. Сольського: «Он окончил курс академии в 1861 году [...] Его курс был одним из самых выдающихся по многочисленности даровитых студентов, но по окончании никто из них не удостоился чести быть преподавателем родной академии»⁴⁸. Ще однією причиною може бути особисте розчарування вихованців у тій сфері, яку вони вибрали. До прикладу, Ф. Гур'єв і К. Воскресенський одразу після відрахування звільнилися з духовного звання у світське⁴⁹.

Інтерес до студентського виступу 1859 р. виявляли й вихованці КДА наступних поколінь, про що свідчить, зокрема, цитата, наведена вище. Інформація про КДА як вищий навчальний заклад могла поширюватися через випускників, які починали роботу в інших освітніх установах. Наприклад, уже згадуваний М. Петров зацікавився Академією ще перед вступом до неї у 1861 р., тож його увагу привернули й студентські «волнения» 1859 р.⁵⁰

Конфлікт вихованців та адміністрації, у який уперше було втягнуто значну кількість учасників, які, до того ж, перейшли до активніших дій, зрештою вийшов за межі навчального закладу. Реконструкція конфлікту 1859 р. з залученням его-свідчень, архівних документів та історіографії дала змогу визначити інші причини виступу, на додаток до побутових негараздів, – невдоволення організацією управління та системою освіти всередині Академії. Отже, студентський виступ у Київській духовній академії 1859 р. став першим конфліктом, що набув такого широкого розголосу, своєрідним маркером епохи. Конфлікт виявив проблемні місця в структурі Академії, зокрема щодо комунікації адміністрації та студентів і спроб залагодження проблемних ситуацій.

⁴⁴ Фоменко, «Двадцать первый курс КДА», 331.

⁴⁵ *Высокопреосвященный архиепископ*, 66–67.

⁴⁶ Фоменко, «Двадцать первый курс КДА», 334.

⁴⁷ *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отделение 3*, т. 4, сост. Фёдор Титов (Киев: Тип. И. И. Чоколова, 1913), 108–109.

⁴⁸ Пичета, «Воспоминания протоиерея И. Х. Пичеть», 71.

⁴⁹ ЦДАК України, ф. 711, оп. 1, спр. 3348, арк. 44.

⁵⁰ Ульяновський, «Портрет у часовій перспективі», 34–35.

Bibliographic References

- Akty i dokumenty, otnosyashchiesya k istorii Kievskoj Akademii*, ed. Fyodor Titov. Vol. 4. Kiev: Tip. I. I. Chokolova, 1913.
- “Antonij, arhiepiskop Kazanskij”, *Kievskie eparhial'nye vedomosti* 47 (1879): 9–13.
- Avseenko, Vasilij. “Shkol'nye gody”. *Istoricheskij Vestnik* 4 (1881): 707–735.
- Biograficheskij Slovar' professorov Univ. sv. Vladimira*. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1884.
- Fomenko, Kliment. “Dvadcat' pervyj kurs Kievskoj duhovnoj akademii (Vospominaniya byvshego studenta XXI kursa)”. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii* 27 (1909): 324–340.
- Gessen, Sergej. *Studencheskoe dvizhenie v nachale shestidesyatykh godov*. Moskva: Vsesoyuznoe izdatel'stvo politicheskikh katorzhan i ssyl'no-pereselencev, 1932.
- Logvinovich, Vasilij. “Moi vospominaniya o episkope Rizhskom, byvsheem rektore Kievskoj duhovnoj akademii”. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii* 12 (1912): 279–314.
- Petrov, Mykola. *Skryzhali pamiati*. Kyiv: Lybid, 2004.
- Pevnic'kij, Vasilij. *Moi vospominaniya*. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1912.
- Picheta, Ivan. “Vospominaniya protoiereya I. X. Pichety”. *Vera i razum* 18 (1911): 52–79.
- Posohov, Ivan. “Studencheskie obstrukcii v universitetah Rossijskoj imperii (XIX – nach. XX vv.)”. *Aktualni problemy vichyznani- noi ta vsesvitnoi istorii* (2008): 105–106.
- “Proshenie studentov Kievskoj Akademii”, *Kolokol* 91 (1861): 764–768.
- Pyatidesyatiletnij yubiley Kievskoj duhovnoj akademii*. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoj Lavry, 1869.
- Shyp, Nadiia. *Kyivska dukhovna akademiia v kulturno-osvitianskomu prostori Ukrainy (1819–1919)*. Kyiv: Feniks, 2010.
- Smolich, Igor'. “K voprosu periodizacii istorii Russkoj Cerkvi”. *Al'fa i Omega* 3 (1998): 159–174.
- Suhova, Natal'ya. “Rossijskoe «uchenoe monashestvo» pered problemami uchenosti i monashestva (1880–1910-e gg.)”. *Hristianskoe chtenie* 2 (2018): 197–208.
- Tkachuk, Maryna. “Kyivska dukhovna akademiia (1819–1924): storinkamy istorii”. In *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924*, eds. M. Tkachuk, V. Briukhovetskyi, 9–24, 25. Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2015.
- Tsentrálny derzhavnyi istorychnyj arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 711, op. 1, spr. 79, 436, 2134, 2516, 2976, 4021, 4223, 4485, 3348.
- Ulianovskiy, Vasylii. “Portret u chasovii perspektyvi ta riznykh interierakh”. In *Skryzhali pamiati*, ed. Vasylii Ulianovskiy, 6–67. Kyiv: Lybid, 2003.
- Vishlenkova, Elena. *Terra Universitatis: Dva veka universitetskoy kul'tury v Kazani*. Kazan': Kazanskij gosudarstvennyj universitet, 2005.
- Vladimirs'kij-Budanov, Mihail. *Istoriya Imperatorskogo Universiteta Sv. Vladimira*. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1884.
- Vysokopreosvyashchennyj arhiepiskop Ieronim Ekzempljarskij (1836–1905)*. *Biograficheskij ocherk i neskol'ko propovedej usopshego Vladyki*. Kiev, Tip. T-va I. N. Kushnarev i Ko, 1906.

T. Yakusyk

STUDENTS PROTESTS AT THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY IN 1859: CAUSES, COURSE, CONSEQUENCES

This article tries to reconstruct and analyze the conflict between students and administration in 1859 at the Kyiv Theological Academy. This conflict was different from the rest because it was not typical for this educational institution and, finally, grew into an open protest of students by XX and XXI courses against the administration of the educational institution. This is the first open protest of students, which, among other things, was made known outside the Academy.

In 1861 the newspaper “Kolokol” published a collective statement from 1859 of the students of the Kyiv Theological Academy, addressed to the Russian emperor. It talked about the unsatisfactory conditions of providing students. It was not stated how this document ended up in the hands of the editors. The fact that the text appeared in a popular edition banned in the Russian Empire, which, moreover, was republished in Soviet times, shaped the approach to assessing the conflict in the Academy. On the one hand, the student performance remained almost the most famous page not only of the “revolutionary” but also of the everyday history of the Kyiv Theological Academy. On the other hand, most currently known works are not separately about the conflict of 1859. Instead, this is covered in general research on the Kyiv Theological Academy. A main feature of the research that mentions the conflict of 1859 is the emphasis on the superficial causes and consequences of the conflict (there were complaints from students about housing, living conditions, and studying process. Students entered into open conflict, that is why they were expelled from Kyiv Theological Academy). However, this is only a small part of the story. Other students' motives recede into the background or are not taken into the investigation at all. The article involves personal documents and archival materials (including behavior journals, decisions of the Academic Council, individual notes of the students, etc.), which demonstrate another view of the conflict of 1859. The conflict is able to show the problems in the structure of the Academy, the reactions of the students, and the methods of solving them on the part of the Academy's employees and teachers. It is proposed to outline the list of participants, trace the actions of students and the administration, and highlight the causes and consequences of conflict for both sides.

Keywords: Kyiv Theological Academy, students, everyday life, 1859, XIX century.

